

ARŪNAS STREIKUS

LIETUVA ŠVENTOJO SOSTO AKIMIS
(1922–1939 M.): NAUJŲ ŠALTINIŲ ATODANGOS

XX a. trečiasis-ketvirtasis dešimtmetis Lietuvoje pasižymėjo ypač dinamiška katalikybės raida, prasidėjusia po kelis dešimtmečius trukusio carinės Rusijos vykdyto Katalikų Bažnyčios veiklos varžymo ir nutrūkusia po to, kai šalis atsidūrė sovietų režimo priespaudos gniaužtuose. Tai buvo lūžio laikotarpis, kai Bažnyčia turėjo pertvarkyti savo veikimo metodus ir organizacines struktūras, kad galėtų sėkmingai veikti modernios tautinės valstybės ir visuomenės sekuliarėjimo sąlygomis. Šis krikščionybės istorijos Lietuvoje laikotarpis yra bene mažiausiai tyrinėtas. Visuomenės istorinėje sąmonėje tarpukario katalikybės vaizdinys yra labai miglotas ir dažniausiai paveiktas sovietų propagandos štamų. Šventasis Sostas yra institucinis ir dvasinis Katalikų Bažnyčios centras, todėl visavertė Bažnyčios istorijos Lietuvoje rekonstrukcija yra neįmanoma, nežinant, kaip į vienokius ar kitokius įvykius Lietuvoje reaguota Vatikane, koks buvo Šventojo Sosto požiūris į vietos katalikų problemas ir kiek jis darė įtakos Bažnyčios veikimo būdams.

Lietuvos ir Šventojo Sosto santykiai 1918–1940 m. iki šiol daugiausia tyrinėti iš tarptautinių santykių perspektyvos. Naujausias ir išsamiausias tokio pobūdžio tyrimas – 2008 m. išleista Algimanto Kasparavičiaus monografija *Tarp politikos ir diplomatijos: Šventasis Sostas ir Lietuvos Respublika*. Vis dėlto ir šioje studijoje pateikiamas tik vienos pusės požiūris, kurį atskleidžia naudojami Lietuvos atstovybės prie Šventojo Sosto, Užsienio reikalų ministerijos ir kitų valdžios institucijų dokumentai. Taigi net diplomatijos istorijos kontekste šis tyrimas nėra išbaigtas. Dar svarbiau tai, kad A. Kasparavičius, kaip ir ankstesni šios temos tyrėjai, žvelgia į Šventojo Sosto politiką tik kaip į Lietuvos užsienio politikos

veiksni, visiškai ignoruodamas tai, kad Vatikanas buvo ir svarbus Lietuvos vidaus gyvenimo faktorius, tiesa, dažniausiai veikiantis ne tiesiogiai, bet per vietos Bažnyčią¹. Vienas svarbiausių veiksnių, iki šiol stabdžiusių XX a. pirmosios pusės Bažnyčios istorijos tyrimus, buvo tai, kad Lietuvos tyrėjams nebuvo prieinami šio laikotarpio Šventojo Sosto dokumentai. Po to, kai popiežius Benediktas XVI 2006 m. birželio 30 d. paskelbė apie popiežiaus Pijaus XI pontifikato laikotarpio dokumentų išslaptinimą, tyrėjams tapo prieinami Slaptojo Vatikano archyvo (*Archivio Segreto Vaticano*, toliau – ASV) dokumentai iki 1939 m. Taip atsivėrė kelias ir prie iki tol uždarytų Kaune veikusios Vatikano nunciatūros, Lietuvos vyskupų susirašinėjimo su Šventuoju Sostu bei kitų Vatikano archyve saugomų dokumentų, susijusių su Lietuva.

Popiežiaus Pijaus XI pontifikato laikų lituanistinių dokumentų dauguma sukaupta dviejuose ASV fonduose. Visų pirma tai Apaštalinės nunciatūros Lietuvoje archyvas, kuris chronologiškai apima laikotarpį nuo 1922 m. iki 1939 m. Šį fondą sudaro 77 bylos, suskirstytos į Lietuvoje akredituotų Vatikano atstovų archyvus. Bylose sukaupta korespondencija su Vatikano valstybės sekretoriatu ir Kurijos kongregacijomis, Lietuvos valdžios institucijomis (daugiausia su prezidentu ir užsienio reikalų ministru), Lietuvos vyskupais ir kunigais. Nunciatūros archyve taip pat esama specialių bylų, kuriose kaupti dokumentai, rodantys svarbių problemų sprendimą, pavyzdžiui, Katalikų akcijos reikalai, derybos dėl konkordato interpretavimo, misijų Rusijoje organizavimas ir kt. Antra grupė – tai Bažnyčios ypatingųjų reikalų kongregacijos (*S. Congregazione degli Affari Ecclesiastici Starordinari*, toliau – A.E.S.) archyvo dalis, skirta Baltijos šalims. Šį fondą sudaro 108 bylos; jų dauguma taip pat skirta Lietuvos katalikų reikalams. Bylose sukaupti dokumentai, susiję su šioje kongregacijoje svarstytais klausimais arba kongregaciją pasiekę pranešimai apie padėtį Baltijos šalyse. Neretai dokumentai minėtuose fonduose dubliuojasi: pavyzdžiui, nunciatūros archyve yra Šventojo Sosto atstovų raportų nuorašai ar juodraščiai, o A.E.S. archyve – tų pačių raportų originalai.

¹ Daugiau apie tai žr.: A. Streikus, „Kas netilpo tarp politikos ir diplomatijos?“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 22, 2008, p. 202–206.

Šio straipsnio tikslas – glaustai apžvelgti svarbiausius ASV saugomus Pijaus XI pontifikato lituanistinius dokumentus. Atsižvelgiant į istoriografijos situaciją, daugiausia dėmesio skiriama dokumentams, kurie atspindi Šventojo Sosto atstovų požiūrį į Lietuvoje susidariusią religinio gyvenimo būklę ir jų pastangas spręsti vietos Bažnyčią kamavusias problemas. Remiantis minėtais dokumentais, mėginama nuosekliai rekonstruoti Lietuvos katalikų ir Šventojo Sosto stiprėjančio tarpusavio supratimo bei pasitikėjimo istoriją, stengiantis plačiau atskleisti lietuvių istorikams iki šiol mažiau žinomus šios istorijos puslapius ir taip preliminariai nubrėžti galimus būsimų tyrimų kontūrus.

PIRMIEJI IŠPŪDŽIAI IR RŪPESČIAI. Fragmentiškiausia yra ankstyvoji Šventojo Sosto atstovybės Lietuvoje archyvo dalis, t. y. apaštalinio vizitatoriaus, o vėliau delegato Antonino Zecchini'o veiklos (1922–1926) laikotarpis. 1922 m. sausį į Kauną atvykęs A. Zecchini ilgą laiką neturėjo pastovios būstinės, o vėliau dėl gana šaltų santykių su vietos pasaulietine ir dvasine valdžia persikėlė į Rygą. Dėl tokių aplinkybių dalis su Lietuvos reikalais susijusių dokumentų, ko gera, pateko į nunciatūros Latvijoje archyvą. A. Zecchini'o paskyrimo aplinkybes ir jo pirmuosius žingsnius Lietuvoje kiek išsamiau galima rekonstruoti, remiantis A.E.S. archyvine fonde esančiais dokumentais. Jie rodo ypatingą Šventojo Sosto diplomatijos atsargumą ir jautrumą problemoms, kurias kėlė komplikuota šalies politinė tikrovė. Viename iš apaštaliniam vizitatoriui parengtų instrukcijų punktų primygtinai nurodyta: „misija jokia būdu nėra politinė, o tik religinė ir todėl reikės laikytis toliau nuo visų pašalinių dalykų įvairiuose nacionaliniuose reikaluose, atidžiai sekti, kad nereikštų savo vertinimo vienu ar kitu klausimu, o tuos vertinimus pateikti Šventajam Sostui. Vienu žodžiu, jis turi būti labiau misionierius nei diplomatas“².

Jau pirmieji vizitatoriaus raportai apie padėtį Lietuvoje rodo, kaip nelengva buvo vykdyti šį instrukcijų punktą ir religines problemas spręsti atsietai nuo siaučiančių politinių audrų, kurias sukėlė naujai gimstančių

² Šventojo Sosto valstybės sekretoriaus kardinolo P. Gasparri'o instrukcijos Baltijos šalių vizitatoriui, ASV, A.E.S., Paesi Baltici, pos. 1, b. 1, l. 26v.

nacionalizmą tarpusavio trintis. Būtent nacionalistinių aistrų keliamą sumaištį šio laikotarpio vizitatoriaus pranešimuose įvardijama kaip svarbiausias dvasinio gyvenimo atmosferą nuodijantis veiksnys, stipriai veikiantis ir Bažnyčios vidaus gyvenimą. Istoriniu atžvilgiu ypač vertingas 1922 m. rudenį parengtas detalus A. Zecchini'o raportas apie Bažnyčios padėtį Lietuvoje³. Šiame rašte vizitatorius gana griežtai vertina Lietuvos Katalikų Bažnyčios vadovus, kurie, anot jo, ne tik nemėgina drausminti pernelyg nacionalizmo dvasia užsikrėtusių kunigų, bet netgi patys skatina priešingą Bažnyčios misijai elgesį. Nors Bažnyčios vidaus gyvenime įsigalėjusio nesveiko tautinio antagonizmo pavyzdžiams skirta didžioji dokumento dalis, vizitatorius gana įžvalgiai iškelia ir kitas sėkmingai Bažnyčios veiklai trukdančias kliūtis: žemą rengimo lygį Kauno kunigų seminarijoje, silpnas katalikiškas mokyklas, Bažnyčios dignitorių polinkį puikuotis išoriniais atributais, pamirštant dvasines pareigas ir t. t. Nemažai vietos tiek minėtame pranešime, tiek kitoje ankstyvojo laikotarpio korespondencijoje skirta ir vienuolių veiklai. Šios veiklos atnaujinimas, vizitatoriaus įsitikinimu, buvo viena svarbiausių priemonių Lietuvos katalikus slegiančioms problemoms spręsti. Šventojo Sosto atstovai nuo pat pradžių pirmenybę teikė popiežinės teisės ordinų atėjimui iš išorės, nes vietinės kilmės vienuolijoms, jų požiūriu, neturėjo aiškios religinio gyvenimo vizijos ir buvo pernelyg paveiktos nacionalizmo ligos. Susirašinėjimas su įvairių ordinų vadovais dėl galimybės įsikurti Lietuvoje, kaip liudija dokumentai, pradiniam veiklos etape buvo vienas svarbiausių Šventojo Sosto atstovybės darbotvarkės punktų.

Kitas ne mažiau svarbus Šventojo Sosto diplomatų rūpestis, žinoma, buvo bažnytinės administracijos pertvarkymas – ji turėjo būti priderinta prie nusistovintų naujų valstybinių sienų, ir Bažnyčios teisinio statuso valstybėje įtvirtinimas, kurį turėjo vainikuoti konkordatas. Istorinėje literatūroje yra labai mažai duomenų apie pirmųjų konkordato projektų turinį, todėl į ASV patekę liudijimai apie tai yra nepaprastai vertingi. Pirmieji signalai apie rengiamus konkordato ir Lietuvos bažnytinės provincijos projektus A.E.S. pasiekė ne iš apaštalinės delegatūros, o neoficialiais kanalais. A.E.S. byloje, skirtoje 1923–1925 m. vykusioms

³ *Ibid.*, b. 61, l. 4–21.

neoficialioms deryboms dėl konkordato, tarp kitų dokumentų yra ir du kun. Jurgio Narijausko laišakai, adresuoti kongregacijos sekretoriui Francesco Borgognini-Duca. Čia jis pateikia gana įdomių detalių apie minėtų projektų rengimo aplinkybes. Pažymėtina, kad laiškų autoriaus dėmesio centre – ne politinės vienu ar kitu konkordato straipsnių potekstės, o grynai Bažnyčios rūpesčiai. Pavyzdžiui, pirmajame laiške kun. J. Narijauskas kritikuoja konkordato projekto rengėjų nuostatą būsimoje Lietuvos bažnytinėje provincijoje palikti tik vieną kunigų seminariją Kaune, sujungiant ją su universiteto Teologijos fakultetu. Jo ir kai kurių kitų kunigų nuomone, klierikų auklėjimo dvasia buvusioje Seinų seminarijoje daug geriau atitinka Bažnyčios poreikius, todėl jos uždarymas būtų didelis nuostolis. Be to, Lietuvai, anot jo, būtų naudingiau turėti kelias stiprias seminarias, o aukštosioms studijoms kunigai galėtų būti siunčiami ir į kur kas aukštesnio lygio užsienio universitetus⁴.

Nors Lietuvos vyriausybė kreipėsi į Šventąjį Sostą siūlydama oficialiai pradėti derybas dar 1923 m. pabaigoje, jokių aktyvesnių veiksmų taip ir nebuvo imtasi. Pirmieji preliminarūs pasitarimai įvyko tik praėjus daugiau nei metams, kai buvo sužinota apie vykstančias derybas tarp Šventojo Sosto ir Lenkijos. 1925 m. pradžioje oficialiai Lietuvos vyriausybės pateiktą konkordato projektą apaštalinis delegatas ir Šventojo Sosto diplomatijos vadai įvertino labai rezervuotai. Popiežiaus valstybės sekretorius Pietro Gasparri išreiškė tokią nuomonę apie šį projektą: „Kaip Jūs gerai supratote, toks projektas, koks jis pristatytas, negali būti svarstomas, nes jis yra truputį nutolęs nuo įprastų principų, kuriais panašiais atvejais linkęs remtis Šventasis Sostas“⁵. Naujausiuose lietuvių istorikų darbuose, remiantis lietuviškos kilmės šaltiniais, akcentuojamas Šventojo Sosto nenoras prisitaikyti prie Lietuvoje įvykdytos žemės reformos nuostatų, o tai šiame derybų etape neva buvo viena iš pagrindinių kliūčių konkordatui sudaryti⁶. Tačiau delegato pranešimai apie

⁴ 1923 m. spalio 16 d. kun. J. Narijausko laiškas A.E.S. sekretoriui F. Borgognini-Duca, ASV, A.E.S., Paesi Baltici, pos. 20, b. 21, l. 28r–29v.

⁵ 1925 m. vasario 20 d. kardinolo P. Gasparri'o raštas A. Zecchini'ui, ASV, Arch. Nunz. Lituania, b. 3, l. 105.

⁶ A. Kasparavičius, *Tarp politikos ir diplomatijos: Šventasis Sostas ir Lietuvos Respublika*, Vilnius, 2008, p. 157–158.

šiuos pokalbius aiškiai rodo, kad svarbiausias ir kone vienintelis stabdys, neleidęs įsibėgėti deryboms, buvo iš esmės besiskiriantis abiejų pusių požiūris į konkordato tikslus. Vyriausybė šią sutartį visų pirma vertino kaip tarptautinės politikos veiksnį, galintį sustiprinti Lietuvos pretenzijas į Vilniaus kraštą, o Šventojo Sosto diplomatai stengėsi pabrėžti, kad konkordato sudarymas visų pirma reikalingas tam, kad būtų išspręstos religinės šalies problemos.

Kai buvo sužinota, kad 1925 m. vasario 10 d. sudarytu konkordatu su Lenkija Šventasis Sostas Vilniaus arkivyskupiją pripažino integralia Lenkijos bažnytinės organizacijos dalimi, politinis galimo konkordato slenkstis Lietuvos vyriausybei tapo neperžengiama kliūtis. 1925 m. pavasarį nutrūkus Lietuvos diplomatiniais santykiams su Šventuoju Sostu, seniai pribrendusi Bažnyčios administracinio valdymo reforma buvo rengiama išimtinai kaip Bažnyčios vidinio tvarkymosi reikalas. Kaip rodo ASV dokumentai, Lietuvos vyskupai jau nuo 1925 m. vasaros pabaigos aktyviai svarstė įvairius Žemaičių vyskupijos padalijimo ir naujų vyskupijų įkūrimo variantus⁷. Šių svarstymų metu nuolat akcentuotas religinis sprendimų klausimų aktualumas. Tokia kryptimi Lietuvos vyskopus stengėsi orientuoti ir Šventasis Sostas. Kardinolas P. Gasparri, atsiliepdamas į pirmąsias žinias apie vykstančius pasitarimus, nurodė pasakyti vyskupams, kad „kalbama tik apie bažnytinį reikalą, kur būtina vadovautis vien tiktai sielų gerove; tai reikalas, kurį Šventasis Sostas išstudijuos ir spęs su didžiausiu atsidėjimu“⁸.

Deja, ir sprendžiant šį vien bažnytinės svarbos reikalą neišvengta tarpusavio nesusikalbėjimo ir trinties. Nors būta skirtingų nuomonių dėl to, į kiek dalių turėtų būti padalyta Žemaičių vyskupija, jos ordinaras vysk. Pranciškus Karevičius, nelaukdamas, kol bus pasiektas konsensusas šiuo klausimu su kitais vyskupais, 1925 m. spalio 13 d. kreipėsi į popiežių siūlydamas vyskupiją dalyti į dvi dalis. Tokie vienašališki vysk. P. Karevičiaus veiksmai tik dar labiau padidino Šventojo Sosto diplomatų nepasitikėjimą vyskupu, aiškiai jaučiamą nuo pat 1922 m. Apaštalinis

⁷ Šventojo Sosto delegatūros sekretoriaus L. Faidutti 1925 m. rugpjūčio 23 d. raportas P. Gasparri'ui, ASV, A.E.S., Paesi Baltici, pos. 28, b. 32, l. 9r–12v.

⁸ P. Gasparri'o 1925 m. rugpjūčio 31 d. raštas L. Faidutti, *ibid.*, l. 13 r.

delegatas A. Zecchini ypač priešinosi vysk. P. Karevičiaus planams Kauno kunigų seminariją paversti tarpdiecezine seminarija, rengiančia kunigus visai būsimai Lietuvos bažnytinei provincijai. Pagrindinis motyvas – Kauno kunigų seminarija nepasižymi tinkama dvasia ir yra tautinio fanatizmo židiny⁹.

Dar vienas jautrus klausimas, su kuriuo susidūrė Lietuvos bažnytinės provincijos planuotojai, buvo tolesnis Klaipėdos krašto katalikų likimas. Šventojo Sosto atstovai, vertindami situaciją pirmiausia sielovadinio darbo požiūriu, atsargiai vertino ketinimus Klaipėdos krašto katalikų parapijas integruoti į projektuojamą Lietuvos bažnytinę provinciją. Nors buvo aišku, kad išpildyti daugumos Klaipėdos katalikų pageidavimą likti Varmijos vyskupijos jurisdikcijoje vargu ar įmanoma, siūlytas kompromisinis variantas – nustatyti tiesioginę Klaipėdos krašto katalikų parapijų priklausomybę nuo Šventojo Sosto. Anot apaštalinės delgatūros sekretoriaus L. Faidutti, šiuo atveju „vieni turėtų atsižvelgti į sunkumus, susijusius su REBUS SIC STANTIBUS, su užsienyje esančio vyskupo jurisdikcijos vykdymu, į būtinybę nutildyti Lietuvos vyriausybės prieštaravimą tam; kiti turėtų priimti autonomijos postulatus, kurie kyla iš etninio ir lingvistinio Klaipėdos gyventojų daugumos pobūdžio, ir, be to, suprasti būtinybę parūpinti tokią dvasinę administraciją, kuri neturėtų kitų tikslų, išskyrus sielų gerovę“¹⁰.

Norint sėkmingai išnarplioti su Lietuvos bažnytinės provincijos kūrimu susijusių problemų mazgą, Šventajam Sostui reikėjo ieškoti nestandartinių sprendimų. Tuo tarpu Rygoje reziduojantis apaštalinis delegatas Baltijos valstybėms A. Zecchini po 1925 m. pavasario įvykių Kaune neturėjo jokių galimybių aktyviai dalyvauti Lietuvos bažnytniame gyvenime. Jis prarado pasitikėjimą ne tik Lietuvos pasaulietinės bei bažnytinės valdžios sluoksniuose, bet, atrodo, ir Vatikane¹¹. Tokioje

⁹ A. Zecchini'o 1925 m. lapkričio 5 d. raštas F. Borgognini-Duca, ASV, Arch. Nunz. Lituania, b. 9, l. 297v.

¹⁰ L. Faidutti 1925 m. lapkričio 4 d. raportas P. Gasparri'ui, ASV, A.E.S., Paesi Baltici, pos. 32, b. 35, l. 14r.

¹¹ Jėzuitų generolo V. Ledochowskio 1925 m. balandžio 17 d. laiškas Šventojo Sosto valstybės sekretariatui su kun. J. Kippo pro memoria, ASV, A.E.S., Paesi Baltici, pos. 1, b. 1, l. 66–72.

situacijoje priimtas popiežiaus sprendimas pasiųsti į Lietuvą dėl susiklosčiusių aplinkybių Vilniaus vyskupo sostą palikti turėjusį vysk. Jurgį Matulaitį buvo pačiu laiku ir, kaip patvirtino vėlesni įvykiai, visiškai pasiteisinęs žingsnis. Reikia pasakyti, kad dauguma į ASV fondus patekusių J. Matulaičio pranešimų, rašytų jo misijos Lietuvoje metu, tyrėjams jau buvo žinomi iš Marijonų vienuolijos archyve esančių jų nuorašų. Vieni iš jų buvo publikuoti ištiesai¹², kitais naudotasi specialiose minėtos misijos studijose¹³, todėl ASV dokumentai šiuo atveju žymesnių korekcijų neturėtų daryti. Kita vertus, Šventojo Sosto atstovybės Lietuvoje sekretoriaus L. Faidutti raportai, rašyti 1926 m., suteikia galimybę pažvelgti į J. Matulaičio darbus iš šalies. Po apaštalinio vizitatoriaus atvykimo iš esmės pasikeitusią atmosferą bene iškalbingiausiai atskleidžia šie L. Faidutti žodžiai: „Reikia dėkoti Dievo Apvaizdai ir tėviškam Šventojo Tėvo rūpestingumui, kad nauji metai šiame žemės lopinėlyje prasideda geresniais ženklais; ir nors jo pirmtako palikimas trukdo, Jo Šventenybės pasiuntinio intensyviai ir išmintingai vykdomas atkūrimo darbas šen bei ten pradeda reikštis gerais sumanymais“¹⁴.

Kai 1926 m. pavasarį A. Zecchini galutinai buvo nušalintas nuo atstovavimo Šventajam Sostui Lietuvoje, o naujai paskirtas internuncijus Lorenzo Schioppa beveik metus neturėjo galimybių įteikti savo kredencialų Lietuvos vyriausybei, L. Faidutti ypač energingai ėmėsi užpildyti diplomatinio atstovavimo spragas. Dinamiška Lietuvos politinio ir bažnytinio gyvenimo raida taip pat prisidėjo prie to, kad 1926–1927 m. susirašinėjimas tarp Šventojo Sosto atstovybės Kaune ir Romos buvo ypač intensyvus. L. Faidutti kiekvieną savaitę parengdavo po išsamų pranešimą Šventojo Sosto valstybės sekretariatui, apžvelgdavo svarbiausius Lietuvos politinio ir religinio gyvenimo įvykius. Kilęs iš Goricijos provincijos, kuri tik 1918 m. buvo aneksuota Italijos, XX a. pradžioje L. Faidutti buvo žymus Austrijos–Vengrijos politinio gyvenimo dalyvis,

¹² Arkivysk. J. Matulaičio 1926 m. kovo 3 d. laiškas kardinolui P. Gasparri'ui, *Naujasis Židinys-Aidai*, 1999, Nr. 5–6, p. 267.

¹³ S. Matulis, *Palaimintasis arkivyskupas Jurgis Matulaitis MIC, apaštalinis vizitatorius Lietuvai 1925–1927*, Nottingham [i.e. Vilnius], 2001.

¹⁴ L. Faidutti 1926 m. vasario 8 d. raportas P. Gasparri'ui, ASV, A.E.S., Paesi Baltici, pos. 7, b. 10, l. 30rv.

Vienos parlamento deputatas. Tiesioginė dviejų jaunų nacionalizmą (slovėnų ir italų) sankirtos patirtis padėjo jam gerai suvokti nacionalinių konfliktų keliamus pavojus, kuriuos jis mėgino įveikti kovodamas už multietninio regiono apsisprendimą teritoriniu pagrindu ir jo autonomiją imperijos sudėtyje. L. Faidutti atstovaujama politinė programa rėmėsi katalikiškojo socialinio mokymo postulatais ir jų praktinio pritaikymo patirtimi¹⁵. Taigi ir Lietuvą kamavusios problemos L. Faidutti nebuvo svetimos, todėl jis daug geriau nei jo buvęs viršininkas (beje, irgi kilęs iš to paties krašto, tačiau gana anksti atitolęs nuo jo realijų) gebėjo prisitaikyti prie jaunos tautinės valstybės kompleksų.

Didelė politinio ir visuomeninio darbo patirtis skatino L. Faidutti labai rimtai vertinti ir kairiųjų politinių jėgų socialinio radikalizmo keliamą pavojų visuomenės ramybei. 1926 m. pavasarį Lietuvoje suformuotos koalicinės valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybės vykdoma politika, ypač tiesiogiai prieš Bažnyčią nukreipti jos veiksmai, šiam Šventojo Sosto diplomatu kėlė didelį susirūpinimą; tai aiškiai matyti to meto jo pranešimuose. Nenuostabu tad, kad po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo jis su neslepiamu palengvėjimu rašė: „Tebūnie pagarbintas Dievas taip pat už tai, kad pagrįsti nuogąstavimai dėl Bažnyčios laisvės Lietuvoje tuo tarpu išsisklaidė. Pačiuose naujausiuose nuverstos partijos pareiškimuose, paskelbtuose šio mėnesio 15 d., būta išpuolių prieš Bažnyčią, Šventąjį Sostą ir katalikus, pristatomos prieš dvasininkus nukreiptos naujos persekiojimo priemonės, todėl artimiausios ateities perspektyvos buvo labai liūdnos. Dabar, viena visų nuomone, šis pavojus išnyko, o kai kas sako, kad netgi galutinai“¹⁶.

NEIŠSIPILDĘ KONKORDATO LŪKESČIAI. Perversmo vyriausybė iš tikrųjų pragmatiškiau vertino santykius su Šventuoju Sostu. Naujieji ša-

¹⁵ P. Caucig, *Luigi Faidutti (1861–1931). Un testimone della fede e della giustizia sociale*, Gorizia, 2008; G. F. Cromaz, *Lettere dalla Lituania: mons. Luigi Faidutti diplomatico Vaticano in Lituania, 1924–1931*, Cividale del Friuli, 1992; F. Tassin, *Mons. Antonino Zecchini (1864–1935) e Mons. Luigi Faidutti (1861–1931): due diplomatici friulani nei Paesi Baltici*, Gorizia, 1987.

¹⁶ L. Faidutti 1926 m. gruodžio 19 d. pranešimas kardinolui P. Gasparri'ui, ASV, A.E.S., Paesi Baltici, pos. 7, b. 12, l. 5r.

PO KREDENCIALŲ ĮTEIKIMO 1928 M. BALANDŽIO 6 D. PRIE PREZIDENTŪROS STOVI:
IŠ KAIRĖS: Šv. SOSTO ATSTOVYBĖS SEKRETORIUS LUIGI FAIDUTTI, INTERNUNCIJUS
LORENZO SCHIOPPA, IGNAS JONYNAS. Lietuvos nacionalinis muziejus

lies politiniai lyderiai gebėjo suvokti, kad Šventojo Sosto diplomatijos prioritetinis tikslas yra rūpinimasis katalikų padėtimi valstybių vidaus gyvenime ir kad ji negali būti atsakinga už Lietuvos užsienio politikos nesėkmes. Principinis vyriausybės nusistatymas santykius su Šventuoju Sostu konstruoti atsiribojant nuo Lietuvos tarptautinių problemų konteksto (visų pirma, Vilniaus klausimo) buvo lemiamas lūžis, atvėręs kelią sėkmingoms deryboms dėl konkordato sudarymo. Tai gana aiškiai suformuluota P. Gasparri'o laiške, kuriuo jis įpareigojo L. Faidutti įspėti ministrą pirmininką Augustiną Voldemarą baigti spekuliacijas dėl konkordate neva užfiksuotų rezervų Vilniaus klausimu: „Ministras [Lietuvos įgaliotasis ministras prie Šventojo Sosto Jurgis Šaulys] taip pat puikiai atsimena, kad derybų pradžioje buvo aiškiai deklaruotas negalimumas Vilniaus klausimą minėti konkordate: nei tiesiogiai, nei netiesiogiai; ir po tokios išankstinės sąlygos buvo suredaguotas IX konkordato straips-

nis, kuris, jeigu neiškreipiama jo prasmė, negali suteikti pagrindo politinio pobūdžio interpretacijoms¹⁷.

Konkordato pasirašymas akivaizdžiai lėmė ir Kauno nunciatūros korespondencijos su Vatikanu turinį. Iki tol atstovybės pranešimuose dominavo Lietuvos užsienio ir vidaus (ypač lenkų ir lietuvių santykiai) politinio gyvenimo temos, o vėlesniais metais vis daugiau dėmesio skiriama įsisenėjusioms Bažnyčios vidinėms problemoms. Kita vertus, šios problemos darėsi vis opesnės ir dėl to, jog tautininkų režimas, siekdamas įtvirtinti savo vienvaldystę, palaipsniui pradėjo mažinti Bažnyčios įtaką švietimo srityje ir varžyti organizuotą katalikų veikimą visuomenėje. Šventajam Sostui teikiamos informacijos turinio pasikeitimą ypač gerai iliustruoja ankstyvą 1928 m. pavasarį L. Faidutti parengtas išsamus pranešimas apie pirmuosius katalikų veikimo galimybių apribojimus. Būdinga tai, kad pranešimo autorius valdžios veiksmuose įžvelgia ne tik pavojų, bet ir galimybę pertvarkyti bei atgaivinti Katalikų akciją. Apibendrinamas išdėstyti faktus, jis taip apibūdina ligotinio katalikų veikimo būklę: „Buvo prikurta daug, tačiau paskubomis, kartais stokojant aiškaus supratimo, kokie turėtų būti vienos ar kitos organizacijos prigimtis ir tikslai; dar svarbiau tai, kad, užuot pasikliovus savo ištekliais, buvo remtasi vyriausybės, politinių frakcijų ar atskirų asmenų teiktomis pinigėmis subsidijomis. Todėl būtina siekti užsitikrinti nepriklausomybę, taip pat ir nuo šito dumblo“¹⁸.

Šventojo Sosto diplomatai taip pat, bent jau iš pradžių, tikėjosi, kad Bažnyčiai Lietuvoje pavyks išvengti didesnės trinties su tautininkų režimu, jeigu katalikų organizacijos aiškiau apsibrėš savo veikimo uždavinius, ne tik formaliai, bet ir praktiškai vengs politinės veiklos. Todėl tiek nunciatūros pranešimuose, tiek Šventojo Sosto valstybės sekretoriato instrukciniuose laiškuose labai griežtai vertinami faktai, suteikiantys pretekstą pasaulietinei valdžiai kaltinti katalikų organizacijas dalyvavimu politikoje. ASV dokumentai rodo, kad Šventasis Sostas taip pat stengėsi

¹⁷ P. Gasparri'o 1927 m. spalio 26 d. laiškas L. Faidutti, ASV, Arch. Nunz. Lituania, b. 41, l. 60rv.

¹⁸ L. Faidutti 1928 m. kovo 27 d. raportas, ASV, Arch. Nunz. Lituania, b. 71, l. 68v.

stabdyti beįsibėgėjančią konfliktą tarp tautininkų režimo ir Bažnyčios, drausmindamas pernelyg karingus Bažnyčios hierarchus, reiškiančius nepamatuotas pretenzijas valdžios institucijoms. Būdingas pavyzdys galėtų būti Vatikano laikysena kilus konfliktui tarp vyriausybės ir Telšių vyskupo Justino Staugaičio, kai šis 1929 m. pavasarį nusprendė steigti didžiąją seminariją. Iš pradžių gynęs vyskupo kanoninę teisę steigti seminariją, išlaikomą vyskupijos lėšomis, Vatikanas be jokių dvejonių atmetė vysk. J. Staugaičio prašymą suteikti Telšių kunigų seminarijai oficialų pripažinimo raštą, kuriuo remdamasis jis galėtų reikalauti iš valstybės finansinės paramos, numatytos konkordate¹⁹. Mat, kaip žinoma, 1927 m. rugsėjo 27 d. specialia kardinolo P. Gasparri'o nota Šventasis Sostas, atsižvelgdamas „į esamas šiuo laiku apystovas“, buvo įsipareigojęs pasitenkinti dviem valstybės finansuojamomis didžiosiomis seminarijomis. Pernelyg didelės vysk. J. Staugaičio pretenzijos, Šventojo Sosto diplomatų požiūriu, kėlė pavojų pastangoms rasti abiem šalims priimtina kompromisą.

Reikia pasakyti, kad minėtas atvejis tėra tik vienas iš daugelio pavyzdžių, rodančių, kad Šventojo Sosto pozicija dėl santykių su valdžia taktikos ir strategijos ne visuomet sutapdavo su vyskupų laikysena. Tai verčia tikslinti lietuvių istoriografijoje įsitvirtinusią sampratą, jog Vatikanas visuomet besąlygiškai rėmė ar netgi skatino Lietuvos dvasininkų pastangas ginti Bažnyčios pozicijas. Glaistyti didėjančius prieštaravimus tarp tautininkų vyriausybės ir episkopato Šventasis Sostas buvo suinteresuotas dar ir dėl to, kad popiežiaus Pijaus XI planuose, numatančiuose išplėsti misijas tarp stačiatikių, Lietuvai buvo numatytas svarbaus forpostu vaidmuo. Be to, Šventojo Sosto diplomatai tikėjosi pasinaudoti gerais Lietuvos santykiais su Sovietų Sąjunga kaip įrankiu švelninant persekiojamų katalikų padėtį šioje šalyje. Dar 1926 m. pavasarį L. Faidutti Šventojo Sosto valstybės sekretoriatui siūlė labiau išnaudoti šį kanalą deryboms su sovietais ir veikimui Rusijoje²⁰.

¹⁹ P. Gasparri'o 1929 m. lapkričio 4 d. raštas nuncijui R. Bartoloni'ui, ASV, Arch. Nunz. Lituania, b. 47, l. 30.

²⁰ L. Faidutti 1926 m. gegužės mėn. [be tikslios datos] raportas P. Gasparri'ui, A.E.S., Paesi Baltici, pos. 7, b. 10, l. 51r–52v. Tai paneigia A. Kasparavičiaus nuomonę, kad 1927 m. pradžioje įvykę L. Faidutti susitikimai su sovietų atstovu Kaune buvo suorganizuoti vien A. Voldemaro iniciatyva.

Didesnį dėmesį į Lietuvos galimybes šioje srityje Šventojo Sosto diplomatija atkreipė ketvirtojo dešimtmečio pradžioje. 1930 m. kardinolas P. Gasparri, atsiliepdamas į popiežiaus komisijos *per la Russia* raginimus, davė nurodymą nuncijui Ricardo Bartoloni'ui „rekomenduoti Respublikos prezidentui slavų misiją, kuri labai rūpi Šventajam Tėvui, ir tuo tarpu išsiaiškinti bei spręsti šį klausimą geriausiu įmanomu būdu“²¹. Pora savičių anksčiau valstybės sekretorius ragino nuncijų imtis aktyvesnių veiksmų Sovietų Sąjungoje kalinių katalikų kunigų išlaisvinimo reikalu. Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje užsimezgęs Lietuvos ir Vatikano diplomatų bendradarbiavimas sprendžiant Sovietų Sąjungoje įkalintų katalikų kunigų išlaisvinimo problemą greitai davė konkrečių vaisių: 1933 m. į Lietuvą grįžo sovietų lageriuose kalėjusių kunigų pirmoji grupė²². Vatikano valstybės sekretoriato susirašinėjimas su atstovu Lietuvoje rodo, kad Šventasis Sostas ir popiežius asmeniškai buvo linkę apsiriboti šia sėkminga operacija, todėl visas vėlesnes Lietuvos vyriausybės ir episkopato pastangas rūpintis kunigų iš Sovietų Sąjungos repatriacija vertino negatyviai. Tokia nuostata argumentuota tuo, kad „sparčiai didėjant repatrijuotų dvasininkų skaičiui, būtų prarasta bet kokia galimybė, galbūt visam laikui, dvasiškai aprūpinti tikinčiuosius, kurie yra Rusijoje ir kuriems labiau nei bet kada reikalinga jų dvasininkų globa“²³.

Popiežiaus nuncijaus R. Bartoloni'o korespondencijos su Šventuoju Sostu 1930 m. turinys taip pat nepatvirtina istoriografijoje vyraujančios nuomonės, kad šis Vatikano diplomatas savo veiksmais prisidėjo prie konflikto tarp valdžios ir Bažnyčios eskalavimo. Įtampai didėjant ir artėjant prie kulminacinio taško, vieša episkopato ir katalikų veikėjų polemika su valdžios institucijomis anaipol neprikausto viso nunciatūros dėmesio. Nuncijui ne mažiau rūpi kunigų disciplinos reikalai, daug laiko ir energijos tenka panaudoti rengiant išsamius atsakymus į Kurijos kongregacijų

²¹ P. Gasparri'o 1930 m. vasario 8 d. raštas nuncijui R. Bartoloni'ui, ASV, Arch. Nunz. Lituania, b. 63, l. 259v.

²² J. Švilpa, „Vatikanas–Kaunas–Maskva: apsikeitimas politiniais kaliniais (1933 ir 1935 m.)“ , *Istorija*, t. 67, 2007, p. 36–43.

²³ Šventojo Sosto A.E.S. sekretoriaus pavaduotojo D. Tardini'o 1934 m. balandžio 11 d. raštas A. Aratai, ASV, Arch. Nunz. Lituania, b. 63, l. 753.

paklausimus: dėl pradinės katechezės būklės ir jos pagerinimo priemonių, dėl „Geležinio vilko“ organizacijos pobūdžio ir kitus. Paprašytas pareikšti savo nuomonę dėl Šventąjį Sostą pasiekusiam skunde išdėstytų priekaištų arkivysk. J. Skvireckui, R. Bartoloni mėgina arkivyskupą pateisinti, taip pat ir dėl jo nuosaikesnės nei kitų vyskupų pozicijos santykiuose su pasaulietine valdžia. Viena po kitos kylančios konfliktinės situacijos, nuncijaus vertinimu, „lemia vis didesnę sumaištį žmonių sielose ir stato naujas kliūtis, trukdančias atkurti religinę taiką šioje šalyje“²⁴, todėl jis džiaugiasi net ir menkomis konflikto sureguliuavimo prośvaistėmis.

Tokiame kontekste 1930 m. pabaigoje pradėtas Lietuvos vyriausybės (tiksliau Užsienio reikalų ministerijos, toliau – URM) puolimas prieš nuncijų, pasibaigęs R. Bartoloni'o išvaymu iš šalies 1931 m. vasaros pradžioje ir smarkiai pakenkęs tarptautiniam Lietuvos įvaizdžiui, sunkiai paaiškinamas racionaliais argumentais. Matyt, bent iš dalies buvo teisus nuncijus, kuris, remdamasis tuo metu Kaune vyravusia viešąja nuomone ir diplomatinio korpuso narių autoritetu, tvirtino, jog didžiausia atsakomybė dėl tokios gėdingos konflikto atomazgos tenka tuometiniam užsienio reikalų ministrui Dovui Zauniui, savo asmeninę antipatiją nuncijui perkėlusiam į valstybės santykių su Šventuoju Sostu plotmę. Šis asmeninio pobūdžio konfliktas, kaip žinoma, išiplieskė tuomet, kai nuncijus dėl deramai nesutvarkytų užsienio reikalų ministro skyrbybų ir naujos santuokos reikalų atsisakė dalyvauti oficialiuose priėmimuose, kur bus D. Zaunius ir jį „lydinti ponias“. Pažymėtina, kad toks nuncijaus elgesys nebuvo nulemtas vien jo asmeninio apsisprendimo, bet suderintas su Šventojo Sosto valstybės sekretoriumi, kuris šitaip apibūdino susiklosčiusią situaciją: „Reikšdamas savo pasitenkinimą korektišku ir kilniu Jūsų Ekscelencijos elegesio būdu tomis aplinkybėmis, apie kurias pranešėte, viliosi poną Ministrą netrukus suprasiant, kad Šventojo Sosto atstovas negalėjo ir negalės elgtis kitaip akivaizdoje tokios dalykų būklės, kurią ir kompetentinga vietos Bažnyčios vadovybė turėjo pripažinti esant visiškai nenormalia“²⁵. Deja, kardinolo viltys pasirodė nepagrįstos...

²⁴ R. Bartoloni'o 1930 m. gruodžio 5 d. pranešimas A.E.S. sekretoriui G. Pizzardo, *ibid.*, b. 69, l. 572.

²⁵ P. Gasparri'o 1930 m. sausio 17 d. raštas R. Bartoloni'ui, *ibid.*, b. 41, l. 329.

1931 m. pabaigoje į Lietuvą atvykęs naujas Šventojo Sosto atstovas – tik *Charge d’Affaires a. i.* diplomatinį rangą turėjęs prel. Antonio Arata nuo pat pradžių patyrė stiprų spaudimą pradėti derybas dėl kai kurių ginčytinų konkordato straipsnių taikymo. Lietuvos užsienio reikalų ministras jam netgi pareiškė, kad 1931 m. rudenį vyriausybė buvo beveik apsisprendusi denonsuoti konkordatą ir šio sumanymo laikinai atsisakė, sutiko įsileisti Šventojo Sosto atstovą tik su sąlyga, jeigu jis turės įgaliojimus spręsti ginčijamus klausimus²⁶. Reaguodamas į A. Aratos pateikiamą informaciją, popiežius pavedė A.E.S. apsvarstyti Lietuvoje susidariusią sudėtingą situaciją ir pateikti pasiūlymus dėl tolesnių Šventojo Sosto veiksmų. 1932 m. vasario 22 d. įvykusiame kongregacijos posėdyje suformuluota bendra pozicija, kuriai pritarė ir popiežius, išsamiai išdėstyta Vatikano valstybės sekretoriaus kardinolo Eugenio Pacelli’o (būsimas popiežius Pijus XII*) laiške A. Aratai²⁷. Tai ypač iškalbingas dokumentas, rodantis Šventojo Sosto diplomatijos lankstumą ir nuoširdų norą ieškoti kompromiso, nepaisant to, kad Lietuvos vyriausybė savo vienašališkais veiksmais akivaizdžiai pažeidinėjo konkordato normas.

Kongregacijos narių nuomone, Šventasis Sostas turėtų visą teisę reikalauti, kad, prieš pradėdant derybas, Lietuvos vyriausybė ginčijamais klausimais atšauktų visus savo nutarimus ir sugrąžintų *status quo ante*. Tačiau, siekiant pademonstruoti susitaikinimo dvasią, buvo nutarta pritari derybų atnaujinimui ir be šios išankstinės sąlygos. Svarbiausiais derybų punktais buvo įvardyta Teologijos-filosofijos fakulteto sutvarkymas ir Katalikų akcijos veikimo ribų nustatymas. Pažymėtina, kad, siekiant atremti Lietuvos vyriausybės argumentus dėl būtinybės uždaryti fakulteto Filosofijos skyrių, buvo numatyta netgi galimybė, kad Bažnyčia finansiškai prisidėtų prie šio fakulteto išlaikymo. Tam galėtų būti panaudotos ir lėšos, sukauptos projektuojamam katalikų universitetui,

²⁶ A. Aratos 1932 m. sausio 12 d. pranešimas E. Pacelli’ui, *ibid.*, b. 73, l. 258–259.

* E. Pacelli Šventojo Sosto valstybės sekretoriaus pareigas iš kardinolo P. Gasparri’o perėmė 1930 m. vasario mėn.

²⁷ E. Pacelli’o 1932 m. kovo 1 d. laiškas A. Aratai, ASV, Arch. Nunz. Lituania, b. 73, l. 272–280.

nes galimybės jį įsteigti, kardinolų nuomone, bent jau šiuo metu tėra graži iliuzija. Organizuoto katalikų veikimo atžvilgiu kongregacijos vadovai vieningai sutarė, kad Šventasis Sostas jokia būdu negali išsižadėti Katalikų akcijos veikimo laisvės principo. Kita vertus, kardinolas E. Pacelli, remdamasis A.E.S. nuomone, dar kartą įsakmiai nurodė reikalų patikėtiniui Lietuvoje atidžiai stebėti, kad Katalikų akcija būtų visiškai atribota nuo politinių partijų, kurios, „nors ir semiasi įkvėpimo iš krikščioniškų principų, siekia visiškai kitokių tikslų“. Reikalų patikėtinis taip pat įpreigotas sekti, kad teisėtas religinių interesų gynimas formos atžvilgiu būtų korektiškas ir padorus, vengiant vyriausybės ir ją reprezentuojančių asmenų įžeidinėjimų.

Gavęs šias instrukcijas, A. Arata dar 1932 m. balandžio pabaigoje URM įteikė notą, kurioje išreiškė principinį Šventojo Sosto sutikimą pradėti derybas dėl kai kurių konkordato punktų interpretavimo, taip pat pateikė pastabų dėl derybų programos. Tačiau iš pradžių spaudusi Vatikano atstovą kuo greičiau sėsti prie derybų stalo, URM dabar jau nebeskubėjo – oficialios derybos pradėtos tik rugsėjo pabaigoje, kai iš Romos grįžo ir URM Politikos departamento direktoriumi buvo paskirtas Stasys Lozoraitis. Vertindamas išpūdžius iš pirmųjų pokalbių su S. Lozoraičiu ir Lietuvos katalikų vyraujančias nuotaikas, Šventojo Sosto atstovas buvo pesimistiškai nusiteikęs dėl šių derybų baigties. Jo išsamiuose pranešimuose apie derybų eigą, Bažnyčios ir valstybės santykių raidą bei visuomenės nuotaikas gana aiškiai formuluojamas požiūris, kad pasiekti visiems priimtina konsensą trukdo ne tik autoritarinės tautininkų režimo ambicijos, bet ir dalies katalikų visuomenės radikalizmas, jos politinis angažuotumas²⁸, kurį suvaldyti net ir ypač atsargiam bei labai patyrusiam diplomatui sekėsi gana sunkiai.

1932 m. vasarą ir rudenį aktyviosios katalikų visuomenės aistras dar labiau pakurstė valdžios atsisakymas oficialiai pripažinti katalikų universitetą. Tuo tarpu ASV dokumentai aiškiai rodo, kad Šventasis Sostas ir pats popiežius turėjo nemažai rezervų dėl tokio universiteto perspektyvų Lietuvoje, o ypač dėl naudotų priemonių jam įsteigti. Šventojo Sosto požiūris šiuo reikalu ypač išsamiai išdėstytas A.E.S. sekretoriaus Giuseppe

²⁸ A. Aratos 1932 m. spalio 5 d. pranešimas E. Pacelli'ui, *ibid.*, b. 70, l. 29–36.

Pizzardo rašte A. Aratai, kuris buvo parengtas reaguojant į keletą reikalų patikėtinio raportų apie universiteto steigimo aplinkybes. Jau rašto pradžioje autorius skuba pranešti, kad Šventasis Tėvas „buvo labai nuliūdęs, matydamas, kad dėl neturėjimo aiškios sumanymo vizijos ir deramo pasirengimo trūkumo buvo taip sukompromituotas katalikų universiteto reikalas“²⁹. Iš šio dokumento taip pat paaiškėja, kad Šventasis Sostas pritarė tokiam universiteto kūrimo scenarijui, pagal kurį pirmiausia buvo numatyta įsteigti aukštąją komercijos mokyklą, o katalikų universiteto termino buvo sutarta kol kas viešai net nevartoti, turint galvoje pasaulietinės valdžios jautrumą katalikiškojo auklėjimo atžvilgiu. Griežtai kritikuojamas ir neišmintingas universiteto kūrėjų sumanymas į jo sudėtį įtraukti Katalikų akcijos institutą, skubėjimas steigti universitetą neturint tinkamų patalpų ir kvalifikuotų dėstytojų, nesuderinus jo statuto su valdžios institucijomis bei Šventojo Sosto Seminarijų ir universitetų kongregacija.

Derybas dėl konkordato interpretavimo komplikavo ir vis nauji valdžios mėginimai vienašališkai laužyti konkordato nustatytas taisykles. Pavyzdžiui, 1932 m. rudenį Šventojo Sosto atstovas ir Lietuvos vyskupai buvo informuoti apie vyriausybės planus keisti nusistovėjusią ir konkordate fiksuotą atlyginimų kunigams mokėjimo tvarką. Iki tol kunigų atlyginimams skirtos sumos buvo pervedamos vyskupijų kurijoms, kurios, atskaičiavusios nustatytas rinkliavas bendriems vyskupijos reikalams, likusius pinigus sumokėdavo klebonams. O dabar vyriausybė planavo mokėti algas kiekvienam kunigui tiesiogiai, taip akivaizdžiai tikėdamasi įgyti įrankį, leidžiantį paspausti jai neįtinkančius dvasininkus ir sumažinti vyskupų hierarchines galias. Puikiai suvokdami tokios reformos tikslus, Šventasis Sostas ir Lietuvos vyskupai vieningai pasipriešino tokioms užmačioms.

LIETUVOS VISUOMENINIO IR RELIGINIO GYVENIMO FUNDAMENTALIŲ TYRIMŲ REZULTATAI. Reikalų patikėtinio pranešimai apie vangiai vykstančias derybas su URM (nuo 1932 m. rugsėjo pabaigos iki 1933 m. kovo pabaigos įvyko net 30 A. Aratos ir S. Lozoraičio susitikimų),

²⁹ G. Pizzardo 1932 m. rugsėjo 28 d. raštas A. Aratai, *ibid.*, b. 66, l. 656r.

Lietuvos katalikų visuomenės susikaldymą skatino Šventąjį Sostą aktyviau modeliuoti tolesnę įvykių eigą. 1932 m. spalio pabaigoje A. Arata gavo privatų, visiškai slaptą E. Pacelli'o laišką, kur buvo prašoma papildomai ir kuo nuodugniausiai ištirti padėtį ir pateikti siūlymus dėl tolesnės Šventojo Sosto strategijos santykiuose su Lietuvos valdžia. Be kita ko, pasiuntinio buvo prašoma atsakyti į tokius esminius klausimus: ar valdantysis režimas tikrai nori gerų santykių su Bažnyčia, ar atvirkščiai – vykdo nuoseklią visuomenės dechristianizavimo programą; kokia laikysena, atsižvelgiant į visus faktorius, būtų naudingesnė Bažnyčiai ir lietuvių tautai – siekis susitaikinti ir nuolaidumas ar bent jau pasyvus pasipriešinimas?³⁰ Vatikano valstybės sekretoriui pageidaujant, kad pasiuntinio išsami padėties analizė būtų paremta kiek įmanoma įvairesniais šaltiniais, A. Arata buvo priverstas prašyti leidimo atlikti tyrimą *sub secreto S. Officii*. Kitaip, anot jo, iškils pavojus, kad apie vykdomą tyrimą sužinos tie, kam nereikia, ir jį sužlugdys: „Nereikia pamiršti, kad čia esame mažame mieste, kur lengvai sužinoma (beveik kaip kaime) apie dalykus, kurie turi likti visiškoje paslapyje; taip pat to, kad ši vyriausybė vykdo žvalgybą meistriškai, panašiai kaip senosios Rusijos laikais... ir naujosios“³¹.

Gavęs prašomą leidimą naudoti slapto tyrimo titulą, A. Arata energingai ėmėsi darbo. Į nunciatūros parengtus klausimus atsakė visi vyskupai, seminarijų rektoriai ir kai kurie dėstytojai, autoritetingi dvasininkai ir pasauliečiai³². Tyrimo metu surinkta informacija buvo apibendrinta išsamioje, beveik 200 lapų apimties generalinėje ataskaitoje; A. Arata ją baigė rengti 1933 m. balandžio 15 d.³³ Tai unikalus ir didelę istorinę vertę turintis dokumentas, atskleidžiantis žymių Lietuvos katalikų visuomenės veikėjų požiūrį ne tik į Bažnyčios ir valstybės santykių būklę,

³⁰ E. Pacelli'o 1932 m. spalio 29 d. visiškai slaptas privatus laiškas A. Aratai, *ibid.*, b. 70, l. 45r–46v.

³¹ A. Aratos 1932 m. lapkričio 18 d. visiškai slaptas privatus laiškas E. Pacelli'ui, *ibid.*, l. 47rv.

³² 1933 m. pradžioje Aratos atlikto tyrimo *sub secreto S. Officii* medžiaga, *ibid.*, l. 62–374.

³³ 1933 m. balandžio 15 d. A. Aratos parengta generalinė ataskaita, *ibid.*, b. 77, l. 370–558. Į Romą šis dokumentas buvo išsiųstas tik 1933 m. gegužės pabaigoje.

bet ir į bendrus religinio bei sociokultūrinio gyvenimo procesus. Turint galvoje, kad respondentai žinojo, jog jų atsakymai tikrai nepasieks viešumos ir bus prieinami tik labai nedideliam ratui žmonių, galima tikėtis, kad jie buvo gana nuoširdūs. Ataskaitos pabaigoje A. Arata daro išvadą, kad tuo atveju, jeigu režimas suteiktų bent minimalias patvarios santarvės garantijas, katalikų susitaikymas su esama padėtimi būtų kur kas naudingesnis nei koks kitas elgesys. Tačiau net ir priešingu atveju įmanoma tik pasyvios rezistencijos kryptis, bet jokių būdu ne aktyvios kovos taktika. Konstatavęs, kad dėl valdžios veiksmų Bažnyčia prarado apie ketvirtadalį konkordate užfiksuotų veikimo galimybių, reikalų patikėtinis retoriškai klausė: ar galime rizikuoti prarasti dar daugiau, leisdami katalikams įsitraukti į atvirą kovą su vyriausybe? Jo teigimu, pirmas uždavinys Lietuvoje yra religinis šalies atsinaujinimas, o tam reikalingas ilgesnis nors ir trapios visuomeninės santarvės laikotarpis.

Dėl tautininkų režimo nuostatos Bažnyčios atžvilgiu A. Arata didesnių iliuzijų taip pat neturėjo: „Aišku, iš pono Smetonos valdžios neverta laukti mentaliteto ir veikimo prieš katalikus metodų pasikeitimo nei nuoširdumo santykiuose su Šventuoju Sostu: jie yra ir liks SUNKŪS ŽMONĖS, kaip kadaise pranašavo amžinatilį Matulevičius“³⁴. Tokius pasiuntinio įsitikinimus lėmė ne tik asmeninė bendravimo su aukštais valdžios pareigūnais patirtis, bet ir prezidentui artimų asmenų pastebėjimai. Pavyzdžiui, su generalinės ataskaitos rengimu susijusių dokumentų nunciatūros archyvo byloje yra kun. Fabijono Kemėšio laišakai A. Aratai. Viename laiške kunigas taip apibūdina A. Smetonos santykį su Bažnyčia:

Jis yra linkęs manyti, kad Vatikanas sąmoningai stato daug bereikalingų kliūčių, trukdančių sėkmingai vesti dabartines derybas tam, kad susikurtų geresnės sąlygos konkordato realizavimui; kad netgi istorija patvirtina nuoseklią Vatikano politikos tendenciją, kurią jis apibūdina bendru terminu „cezarizmas“, t. y. kėsintis į pasaulietinės valdžios prerogatyvas. Šiuo atžvilgiu mūsų prezidentas smarkiai nesiskiria nuo daugumos pasauliečių inteligentų, išsilavinimą įgijusių Katalikų Bažnyčiai priešiškoje aplinkoje. Jis yra linkęs vertinti Bažnyčią tik kaip politinį veikėją. Bažnyčia jam yra tik

³⁴ *Ibid.*, l. 558.

*svetima jėga, bet visiškai ne motina, kuri galėtų būti mylima ir branginama, į kurią būtų galima žvelgti su pasitikėjimu*³⁵.

Šventojo Sosto atstovo įsitikinimu, būtent iš prezidento pusės tuo metu kilo daugiausia sunkumų, trukdančių pasiekti susitarimą dėl konkordato interpretavimo. Abiejų šalių pozicijos, užfiksuotos 1933–1934 m. parengtuose Konvencijos projektuose kai kuriems konkordato straipsniams aiškinti ir precizuoti, buvo pernelyg skirtingos, kad artimiausiu metu būtų galima rasti kompromisą. Kita vertus, nors derybos įstrigo, dešimtmečio pradžioje kulminaciją pasiekusi Bažnyčios ir tautininkų režimo konfrontacija akivaizdžiai atslūgo. Vyriausybė laikinai atsisakė naujų Bažnyčios veiklą varžančių priemonių, o anksčiau jos veiksmus smarkiai kritikavę dvasininkai ir katalikų veikėjai, raginami vyskupų ir Šventojo Sosto atstovo, ėmė vengti atvirų išpuolių prieš valdžios vykdomą politiką. Aistroms kiek aprimus, Šventojo Sosto atstovybė galėjo daugiau laiko skirti Bažnyčios vidaus gyvenimo problemoms spręsti.

Vatikano ir jo atstovybės Lietuvoje korespondencija rodo, kad pagrindinė visų Lietuvos religinio gyvenimo problemų priežastis buvo silpna katalikiškojo ugdymo sistema. 1934 m. vasarą parengtas A. Aratos raportas apie katalikiškų vidurinių mokyklų būklę³⁶ atskleidžia, kad tuo metu galiojusios Bažnyčios teisės reikalavimus katalikiškoms mokykloms Lietuvoje atitiko tik 6 vienuolijoms priklausiusios gimnazijos. Tuo tarpu „Saulės“ ir „Žiburio“ draugijų vidurinės mokyklos neatitiko šių kriterijų, nes jose mokėsi ne tik katalikai, bet ir kitų konfesijų mokiniai, be to, jose bendrai mokėsi berniukai ir mergaitės. Tačiau svarbiausias jų trūkumas, Šventojo Sosto požiūriu, buvo tai, kad didžiąją dalį jų biudžeto sudarė valstybės subsidijos, be kurių jos neturėjo galimybių išgyventi, nes katalikų visuomenės finansinė parama buvo labai menka. Tai, kad Lietuvos katalikai negebėjo laiku įsteigti šių mokyklų pagal Bažnyčios teisės reikalavimus ir aprūpinti jų pakankamais ištekliais, labai riboja Šventojo Sosto atstovų galimybes pasipriešinti valdžios vykdomam katalikiškų privačių mokyklų suvalstybinimui.

³⁵ Kun. F. Kemėšio 1933 m. sausio 25 d. laiškas A. Aratai, *ibid.*, b. 77, l. 238 rv.

³⁶ A. Aratos 1934 m. rugpjūčio 6 d. raportas E. Pacelli'ui, *ibid.*, b. 69, l. 335–340.

Ypač didelį nerimą Šventojo Sosto atstovams kėlė Kauno kunigų seminarijos ir Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto Teologijos skyriaus būklė. Jau minėtoje generalinėje ataskaitoje A. Arata atkreipė dėmesį į menką mokymo ir auklėjimo lygį Kauno kunigų seminarijoje. Šiuos priekaištus jis detalizavo ir 1933 m. pabaigoje parengtame pranešime, adresuotame Seminarijų ir universitetinių studijų kongregacijos prefektui kardinolui Gaetano Bisleti. Kiek vėliau tuo pačiu adresu A. Arata perdavė informaciją apie teisėtas Panevėžio ir Kaišiadorių vyskupų pretenzijas turėti daugiau įtakos tarpdiecezinės Kauno kunigų seminarijos valdymui. 1934 m. pavasarį A. Arata dar kartą atkreipė minėtos kongregacijos dėmesį į tai, kad VDU Teologijos-filosofijos fakultete labai trūksta teologijos dėstytojų. Per daugiau nei dešimt metų fakultetas sugebėjo išugdyti tik du teologijos daktarus, iš kurių vienas buvo netinkamas užimti profesoriaus vietą dėl moralinių savybių, o kitas jau buvo miręs... A. Aratos manymu, geriausia išeitis būtų paspausti Kauno arkivyskupą, kad jis pasektų Vilkaviškio ir Telšių vyskupų pavyzdžiu ir siųstų gabesnius kunigus tęsti studijų Romoje. Anot jo, atvykę kunigai būtų veikiami „tos vadinamosios Romos dvasios, kuri taip reikalinga čionykščiams kunigams, o ypač Teologijos fakulteto dėstytojų korpuse“³⁷.

Šventojo Sosto Konsistorijos „atradimas“, kad Kauno arkivyskupas metropolitas J. Skvireckas dėsto VDU Teologijos-filosofijos fakultete, paskatino ją pasidomėti, ar toks daug laiko ir energijos reikalaujantis papildomas darbas netrukdo arkivyskupui atlikti ganytojiškų pareigų. Atsakymas į Konsistorijos paklausimą suteikė A. Aratai progą plačiau apžvelgti sielovadinio darbo būklę Kauno arkivyskupijoje, jos ordinario būdą ir veikimo metodus, santykius su kitais vyskupais. Patvirtindamas prielaidą, kad pedagoginė veikla ir Šv. Rašto vertimas atima iš arkivysk. J. Skvirecko pernelyg daug laiko, dėl ko nukenčia bendri diecezijos reikalai, Šventojo Sosto atstovas abejojo, ar, net ir atsakęs pašalinių užsiėmimų, arkivyskupas skirtų daugiau dėmesio ganytojiškam darbui. Jo nuomone, „Skvireckas, net ir tapęs arkivyskupu, išliko KNYGOS ŽMOGUS

³⁷ A. Aratos 1934 m. gegužės 30 d. raštas Seminarijų ir universitetinių studijų kongregacijos prefektui kard. G. Bisleti, *ibid.*, b. 66, l. 381.

ir netapo AKCIJOS ŽMOGUMI. Sakyčiau, kad toks tapsmas būtų priešingas jo prigimčiai ir charakteriui“³⁸. Kita vertus, A. Arata skeptiškai vertino galimybes imtis radikalių priemonių, t. y. vienokiu ar kitokiu būdu išvaduoti arkivysk. J. Skvirecką nuo arkivyskupijos administravimo naštos, visų pirma dėl to, kad nematė asmenų, kurie galėtų tinkamai jį pakeisti. Atsižvelgdamas į arkivysk. J. Skvirecko nuolankumą Šventajam Sostui, A. Arata siūlė išmėginti švelnesnį būdą, t. y. kad Konsistorija specialiu laišku delikačiai primintų arkivyskupui jo tiesiogines ganytojo pareigas ir paragintų jį glaudžiau bendradarbiauti su kitais Lietuvos vyskupais.

Šventojo Sosto netenkinantis mokymo ir auklėjimo lygis svarbiausioje Lietuvos kunigų rengimo kalvėje buvo vienas svariausių argumentų kuo skubiau imtis priemonių padėčiai Kauno arkivyskupijoje taisyti. Siekdama susidaryti išsamesnį vaizdą apie seminarijų padėtį Lietuvoje ir Latvijoje, Šventojo Sosto Seminarijų ir universitetinių studijų kongregacija 1936 m. vasarą nusprendė siųsti apaštalinį seminarijų vizitatorių. Remiantis motyvuota A. Aratos rekomendacija, ši delikati misija buvo patikėta prancūzų tautybės dominikonui tėvui Pijui Pelletier'ui, iki tol rezidavusiam Lvove. Į Lietuvą apaštalinis vizitatorius atvyko 1937 m. gegužės mėnesį, prieš tai jau aplankęs Rygos ir Agluonos seminarijas, o savo darbą baigė metų pabaigoje. Šio tyrimo rezultatai apibendrinti išsamioje, beveik 100 lapų generalinėje ataskaitoje, kuri buvo svarstoma 1938 m. gegužės 17 d. vykusiame plenariniame Seminarijų ir universitetinių studijų kongregacijos posėdyje³⁹. Vizitatoriaus išvados nebuvo itin džiuginančios. Bendrą kunigų edukacijos būklę Baltijos šalyse jis apibūdina taip:

Iš to, kas išdėstyta, akivaizdžiai matyti, kad gana neseniai įsteigtos baltų seminarijos turi nemažai trūkumų ir spragų. Nors jų vadovams netrūksta geros valios, bet paprastai jie neturi aiškios savo misijos sampratos ir reikiamų gabumų nukreipti alumnus tobulėjimo idealo link pamaldumo, disciplinos ir studijų srityse. Tad ir jaunuoliai, išskyrus Rygą, menkai tesu-

³⁸ A. Aratos 1936 m. balandžio 16 d. pranešimas Šventojo Sosto Konsistorijos sekretoriui kardinolui R. Rossi'ui, ASV, A.E.S., Paesi Baltici, pos. 78, b. 87, l. 46.

³⁹ Seminarijų ir universitetinių studijų kongregacijos 1938 m. gegužės 17 d. posėdyje svarstyto klausimo „Apaštalinė Lietuvos ir Latvijos seminarijų vizitacija“ protokolas, ASV, Arch. Nunz. Lituania, b. 66, l. 726–750.

*vokia kunigystės ir jai būtinų savybių esmę. Tuo taipogi galima paaiškinti kiekybinę ir kokybinę pašaukimų stoką*⁴⁰.

Seminarijų ir universitetinių studijų kongregacijos patvirtinta būtinų reformų kunigų rengimo sistemoje programa buvo aptarta ir su į Romą 1938 m. birželio mėn. atvykusiais Lietuvos vyskupais. Šis klausimas, nors buvo svarbiausias vyskupų vizito darbotvarkės punktas, neišvengiamai buvo susijęs su kitais Bažnyčios gyvenimo rūpesčiais. Ypač aktualus uždavinys to meto sąlygomis buvo episkopato vienybės atkūrimas ir stiprinimas. Solidaraus vyskupų veikimo trūkumas Šventojo Sosto atstovo raportuose gana dažnai buvo iškeliamas kaip viena didžiausių kliūčių, trukdančių tiek efektyviau pasipriešinti valdžios veiksams, varžantiems katalikų veikimo laisvę, tiek sprendžiant Bažnyčios vidaus gyvenimo problemas. Aktyvaus ir konsoliduoto vyskupų veikimo poreikis didėjo, ketvirtojo dešimtmečio antrojoje pusėje sustiprėjus tautininkų režimo autoritarinėms ir sekuliaristinėms tendencijoms, kurios kėsinosi ir į Bažnyčios veikimo erdvę.

Pirmas pavojaus signalas nuskambėjo, kai 1936 m. vasario 1 d. buvo paskelbtas naujas Draugijų įstatymas, kuris smarkiai suvaržė visuomeninių organizacijų veikimo laisvę. Kadangi įstatyme nebuvo aiškiai apibrėžtas Katalikų veikimo centrui priklausančių katalikų organizacijų, kurių veikimo laisvę garantavo konkordatas, statusas, pagrįstai nuogaštauta, kad šis įstatymas kelia rimtą grėsmę Katalikų akcijai. ASV išlikusi gausi korespondencija šiuo klausimu patvirtina, kad Katalikų akcijos veikimo galimybių išsaugojimas buvo svarbiausias Šventojo Sosto tikslas, kuriam pasiekti pasitelktos visos įmanomos priemonės. Gana operatyvi ir ryžtinga, Šventojo Sosto atstovo koordinuojama Lietuvos vyskupų reakcija privertė vyriausybę laikinai atidėti minėto įstatymo įsigaliojimą ir pradėti neoficialias derybas dėl jo taikymo Katalikų akcijos organizacijoms. Deja, panašiai kaip ir kitais atvejais, jokių konkrečių susitarimų pasiekta nebuvo, o ilgai atidėliotas Draugijų įstatymas įsigaliojo nuo 1937 m. gegužės 1 d. Užmiršusi savo pažadus netaikyti katalikų organizacijoms Draugijų įstatymo nuostatų ir siekti abipusio susitarimo su Šventuoju Sostu dėl Katalikų akcijos statuto, pagal kurį galėtų veikti jai

⁴⁰ *Ibid.*, l. 747r.

priklausančios draugijos, vyriausybė, apeidama Šventąjį Sostą, mėgino tiesiogiai Lietuvos vyskupams pristesti jos parengtą Katalikų akcijos įstatymo projektą. Vatikano valstybės sekretariatui tokioje situacijoje neliko nieko kita, kaip pareikalauti, kad Kauno arkivyskupas nutrauktų visas derybas dėl pasiūlyto įstatymo projekto, kuris, Šventojo Sosto požiūriu, „yra ydingas tiek savo kilmės, tiek formos ir turinio prasme“⁴¹.

Nemaloni derybų dėl Draugijų įstatymo taikymo katalikų organizacijoms atomazga sutapo su pirmomis žiniomis apie rengiamą naują universiteto statutą, kuris vėl kėlė pavojų Teologijos-filosofijos fakulteto Filosofijos skyriui. Ir nors 1937 m. lapkričio pradžioje Seimo patvirtintame naujajame Universiteto statute, skirtingai nei 1931 m. jo redakcijoje, buvo aiškiai paminėtas fakulteto Filosofijos skyriaus egzistavimas, Šventojo Sosto reikalų patikėtinis Lietuvoje A. Arata neskubėjo džiaugtis šiuo sunkiai iškovotu laimėjimu. Atsižvelgdamas į viešus švietimo ministro pareiškimus svarstant statutą ir kai kurias paties statuto normas, jis padarė išvadą, kad valdžia ir toliau sieks paversti šį skyrių paprastu teologijos studijų priedėliu, atims jam galimybę teikti istorijos ir literatūros mokytojų diplomus pasauliečiams.

Šventojo Sosto atstovas prognozavo, kad ir 1938 m. pradžioje paskelbtos naujos Konstitucijos nuostatos gali turėti neigiamų pasekmių religinės ir politinės situacijos raidai šalyje. Raporte, apibendrinančiame šios Konstitucijos keliamus pavojus, reikalų patikėtinis dar kartą ypač pabrėžia Lietuvos vyskupų pernelyg pasyvią ir nevieningą laikyseną kaip svarbiausią priežastį, trukdančią sėkmingai neutralizuoti pavojus, kuriuos kelia Bažnyčiai priešiškos valdžios įstatyminės iniciatyvos. Todėl A. Arata primygtinai siūlė, kad vyskupai turėtų reaguoti į Konstituciją kolektyviniu ganytojišku laišku, kuriame atkreiptų tikinčiųjų dėmesį į religijai žalingas konstitucines normas. Be to, jis rekomendavo, kad Šventasis Sostas mandagiai išsakytų Lietuvos vyskupams priekaištą dėl sutartinio veikimo stokos ankstesniais metais⁴². Vatikano valstybės sekre-

⁴¹ E. Pacelli'o 1937 m. rugsėjo 30 d. raštas nunciatūros Kaune sekretoriui A. Samore'ui, *ibid.*, b. 71, l. 722.

⁴² A. Aratos 1938 m. kovo 8 d. pranešimas E. Pacelli'ui, *ibid.*, b. 72, l. 1003–1008.

ARŪNAS STREIKUS. LIETUVA ŠVENTOJO SOSTO AKIMIS
(1922–1939 M.): NAUJŲ ŠALTINIŲ ATODANGOS

VYSKUPAI VIZITO AD LIMINA 1938 M. METU LIETUVOS ATSTOVYBĖJE PRIE ŠV. SOSTO.
Lietuvos nacionalinis muziejus

toriatui iš esmės neprieštaraujant A. Aratos išvadoms, 1938 m. gegužės 6 d. buvo parengtas vyskupų memorandumas vyriausybei, kuriame protestuota prieš naujus konstitucinius nuostatus ir kitus įstatymus, reglamentuojančius Bažnyčios veiklą.

Šis vyskupų žingsnis, ko gera, buvo vienas iš faktorių, paskatinskių po Lenkijos ultimatumo sudėtingoje situacijoje atsідūrusį tautininkų režimą imtis dar vienos iniciatyvos normalizuoti santykius su Bažnyčia ir Šventuoju Sostu. Deja, ir 1938 m. gegužės pabaigoje Lietuvos užsienio reikalų ministro įteiktas naujas susitarimo su Šventuoju Sostu projektas nesužavėjo A. Aratos. Jo vertinimu, vyriausybės siūlymai tam tikrais atžvilgiais netgi pablogintų esamą situaciją. Šventojo Sosto atstovo skeptišką požiūrį į naujos vyriausybės deklaruojamą norą spręsti katalikams rūpimas problemas puikiai atskleidžia taiklus jo pastebėjimas apie valdžios poziciją dėl universiteto ir religijos santykio: „tuo tarpu kai protestantiška Latvija pripažįsta, kad naujai įsteigto Rygos universiteto

Katalikų teologijos fakulteto statusas turi remtis konstitucija „Deus scientarium Dominus“, katalikiškos šalies vyriausybė, vadovaujama dvasininko, atkakliai neigia šią konstituciją⁴³.

Nepaisant ankstesnės patirties ir to, kad vyriausybės pasiūlytas susitarimo projektas daugeliu atžvilgių nebuvo priimtinas, 1938 m. rugsėjo 12 d. įvykusiame A.E.S. posėdyje buvo vienbalsiai nutarta dar kartą parodyti gerą Šventojo Sosto valią ir tęsti derybas su Lietuvos vyriausybe. Tiesa, naujam Šventojo Sosto *Charge d’Affaires a.i.* Lietuvoje Giuseppe Burzio perduotose instrukcijose buvo pakartotas esminis Katalikų akcijos veikimo principas, kurį turi pripažinti Lietuvos vyriausybė: „Pagal savo prigimtį ir tikslus Katalikų akcija stovi aukščiau ir šalia PARTINĖS politikos, bet dėl to neturi atsisakyti socialinės, profesinės ir t.t. veiklos, kuri yra vertingiausias įrankis siekiant kilnių jos tikslų“⁴⁴. Sutarus šiuo principiniu klausimu, Šventasis Sostas buvo pasirengęs priimti kai kuriuos valdžios pageidavimus dėl valstybinės katalikų organizacijų kontrolės būdų, nors iš esmės buvo nusistatęs, jog Katalikų akcijos priklausomybė nuo bažnytinės hierarchijos yra pakankamas jos lojalumo valstybei garantas.

Nors 1938 m. lapkričio pradžioje G. Burzio S. Lozoraičiui įteikė pagal Šventojo Sosto instrukcijas parengtą nuomonę apie vyriausybės pasiūlytą susitarimo projektą, galimo kompromiso perspektyva liko gana miglota. Sprendžiant iš ASV dokumentų, atrodo, jog esminis persilaužimas komplikuojoje ketvirtojo dešimtmečio pradžioje prasidėjusių Šventojo Sosto ir Lietuvos derybų istorijoje buvo susijęs su užsienio reikalų ministrų kaita. Jau pirmojo susitikimo metu naujasis Lietuvos diplomatinis vadovas Juozas Urbšys Šventojo Sosto atstovui išreiškė norą kuo greičiau pratęsti derybas ir netikėtai pasiūlė atkurti normalius diplomatinis santykius, nesiejant to su derybų dėl kai kurių konkordato straipsnių interpretavimo pabaiga. Skubiai išsiuntęs telegramą apie šį pokalbį, G. Burzio neslėpė savo simpatijos naujam Lietuvos URM vadovui: „Jo pirmtako lūpose toks pasiūlymas man skambėtų labai įtar-

⁴³ A. Aratos 1938 m. birželio 5 d. pranešimas E. Pacelli’ui, *ibid.*, b. 73, l. 454.

⁴⁴ Vatikano valstybės sekretoriato 1938 m. rugsėjo 24 d. raštas G. Burzio, ASV, A.E.S., Paesi Baltici, pos. 99, b. 108, l. 34.

tinai, tačiau dabartinis užsienio reikalų ministras yra atviro, nuoširdaus būdo asmuo⁴⁵. Po sunkaus širdies priepuolio atsigauantis popiežius į šią iniciatyvą taip pat reagavo labai palankiai. Ant G. Burzio telegramos E. Pacelli'o ranka užrašyta: „14-XII-38. Jo Šventenybė yra nusistatęs nominuoti nuncijų nelaukiant derybų konkordato klausimais rezultatu“. Kitą dieną ši popiežiaus nuostata buvo telegrafuota Vatikano atstovybei Kaune. Ko gera, simboliška, kad chronologiniu atžvilgiu tai yra ir paskutinis lituanistinis Pijaus XI pontifikato dokumentas ASV.

Kaip žinoma, Pijui XI nebebuvo lemta sulaukti trokštamo normalių diplomatinių santykių atkūrimo momento. Pontifikų kaita ir audringa 1939 m. tarptautinės situacijos atmosfera lėmė tai, kad aukščiausio diplomatinio rango Vatikano atstovo – nuncijaus Lietuva sulaukė tik 1940 m. pradžioje. Tuo pat metu buvo pagaliau išspręsta ir Lietuvos Katalikų Bažnyčios hierarchijos sustiprinimo problema, pradėta svarstyti dar 1938 m. pradžioje, kai Šventojo Sosto iniciatyva buvo pradėta ieškoti galimų kandidatų į Kauno arkivyskupo koadjutoriaus vietą. Pirmojo atrankos etapo dokumentinių pėdsakų galima rasti specialiai tam skirtoje A.E.S. byloje. Vyskupų Justino Staugaičio ir Pranciškaus Būčio bei jėzuitų provincijos vadovų Benedikto Andriuškos ir Johano Kippo pasiūlyti kandidatai Šventojo Sosto pareigūnams nepasirodė tinkami tokiai tarnystei, todėl A. Arata tuomet buvo įpareigotas toliau ieškoti kandidatų⁴⁶. Jau tuo metu pradėta svarstyti alternatyvi galimybė, kaip sustiprinti Kauno arkivyskupijos administravimą, t. y. surasti vyskupo šventimams tinkamą jauną dvasininką, bet skirti jį ne koadjutoriumi su paveldėjimo teise, o tik augziliaru. Tačiau net ir pasirinkus lankstenią problemos sprendimo būdą, sunkiai sekėsi rasti nepriekaištingų kandidatų tokioms svarbioms pareigoms. Daugiau nei dvejus metus užtrukusios paieškos nedavė rezultatų, todėl buvo grįžta prie dar 1938 m. pavasarį tėvo B. Andriuškos, SJ, iškeltos Vincento Brizgio kandidatūros⁴⁷.

⁴⁵ G. Burzio 1938 m. gruodžio 10 d. telegrama Valstybės sekretoriui (gauta 1938 m. gruodžio 13 d.), *ibid.*, l. 75.

⁴⁶ Vatikano valstybės sekretoriato 1938 m. balandžio 12 d. raštas A. Aratai, *ibid.*, pos. 95, b. 101, l. 50rv.

⁴⁷ Dėl užsitęsusių Kauno arkivyskupo pagalbininko paieškų buvo įstrigęs ir Telšių ordinaro vysk. J. Staugaičio 1937 m. pabaigoje įteiktas prašymas skirti jo augziliaru

Ieškant dvasininkų, kuriems būtų galima patikėti atsakingas ganytojų pareigas, iškilę sunkumai dar kartą patvirtino, kad teigiami pokyčiai, įvykę Lietuvos katalikų gyvenime per du nepriklausomybės dešimtmečius, nėra tokie dideli, kokių nuolat reikalavo ir tikėjosi Šventasis Sostas. Beveik dešimtmetį komplikuotai besiklostantys santykiai su jaunos valstybės pasaulietine valdžia taip pat nepagerino Lietuvos įvaizdžio Šventojo Sosto akyse. Kita vertus, popiežiaus Pijaus XI pontifikato lituanistiniai ASV dokumentai akivaizdžiai liudija, kad nepaisant dažnai itin kritiško požiūrio į Lietuvos religinio ir politinio gyvenimo tikrovę, popiežius, jo artimiausi bendradarbiai Romoje ir diplomatiniai atstovai šalyje mokėjo su tėvišku atlaidumu priimti mūsų tėvų ir senelių klaidas bei kantriai laukti brandos vaisių.

tuometinį Telšių kunigų seminarijos rektorių Vincentą Borisevičių. Mat pastarasis iš pat pradžių irgi buvo pasiūlytas kaip galimas Kauno arkivyskupo koadjutorius, todėl tik išsprendus Kauno klausimą, neliko kliūčių V. Borisevičiaus nominacijai.